

ПРОФЕСІЙНІ ОЧІКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація

В статті здійснено теоретичний огляд та аналіз наукової літератури з проблеми професійних очікувань, переосмислення її через призму підготовки майбутніх психологів у навчальному процесі.

Ключові слова: професійні очікування, образ, мотивація, навчальний процес.

Аннотация

В статье осуществлен теоретический обзор и анализ научной литературы по проблеме профессиональных ожиданий, переосмысление ее через призму подготовки будущих психологов в учебном процессе.

Ключевые слова: профессиональные ожидания, образ, мотивация, учебный процесс.

Постановка проблеми: Вивчення проблеми професійних очікувань відіграє для педагогічної та психологічної науки важливу роль, яка полягає у виявленні прогностичних можливостей майбутніх спеціалістів, а саме їх очікувань стосовно своєї професії, місця в ній, уявлень щодо професійної реалізації, що в свою чергу безпосередньо впливає на мотивацію студента, його зацікавленості у навчанні. В навчальному процесі саме професійні очікування, формуючи образ майбутнього через контекст сприйняття реальності, є детермінуючим чинником у відповідальному ставленні до навчання та саморозвитку, професійної компетентності майбутнього психолога.

Проблема професійного самовизначення в сучасній психології представлена в дослідженнях багатьох вітчизняних психологів. Однак, повномасштабних досліджень, присвячених професійним очікуванням, як самостійному питанню, не так багато. Як правило, професійні очікування розглядаються авторами лише в контексті професійного самовизначення або самосвідомості. Тому в статті, розглянемо закономірності формування професійних очікувань майбутніх психологів у процесі навчання.

Мета дослідження: На підставі огляду та аналізу деяких теоретичних підходів виявити закономірності формування професійних очікувань майбутніх психологів у навчальному процесі.

Професійне навчання студентів-психологів, на відміну від інших спеціальностей типу «людина-людина», має особливу специфіку, яка полягає у пізнанні внутрішнього психічного світу самого себе та інших, глибокій зацікавленості до процесів та явищ психіки, які обумовлюють поведінку окремого індивіда та його зацікавленості в професійній діяльності. На думку А.А.Бодальова, професійна позиція психолога - це цілісне психічне утворення, що включає конкретні установки і орієнтації, систему особистих відносин і оцінок внутрішнього і навколишнього досвіду, реальності і перспектив, а також власних домагань, реалізованих (які не можна реалізувати, або можлива часткова реалізація) в обраній професії. Ступінь відповідності реально сформованих якостей - характеризує рівень професійної компетентності

психолога, детермінує успішність його практичної діяльності [1]. Тому, навчальний процес повинен створювати сприятливі умови для розвитку майбутніх психологів, направляти і стимулювати такий розвиток. Але при цьому не слід забувати, що студент краще за інших представляє свої власні можливості і потреби у сфері професійного розвитку. Він є активним суб'єктом цього процесу, що має характер не одностороннього впливу, а повноцінної взаємодії. Саме поняття очікування є сферою активного прояву в життєдіяльності людини, в тому числі до якого можна віднести професійне навчання та становлення. Поняття «очікування» це ймовірність виникнення тої чи іншої значущої події або як суб'єктивна оцінка ймовірності досягнення того чи іншого результату [8].

У вимогах до особистості психолога можна виділити наступні характеристики:

1. Психолог повинен мати високі (загальні) розумові здібності, бути проникливим, розсудливим, скрупульозним аналітиком, експериментатором.

2. Психолог має бути соціабельним, любити працювати з людьми, радіти соціальному визнанню (схвалення), великодушний до людей, легко формувати активні групи, добре запам'ятовувати імена людей, люб'язний, тактовний, дипломатичний в спілкуванні.

3. Він любить спільні дії, підпорядковує інтереси особистості груповим інтересам, совісний, добросовісний, має почуття обов'язку і відповідальності, сильний, енергійний, вміє підпорядкувати собі. Він сміливий, швидко вирішує практичні питання.

4. Психолог емоційно стійкий, витриманий, спокійний, реально зважає обстановку, стійкий до стресу [4].

Враховуючи всі вище згадані характеристики, майбутній практичний психолог певним чином співставляє образ своїх індивідуальних даних, і на їх основі вибудовує певні очікування щодо себе як професіонала у майбутній діяльності та отримання матеріальної винагороди, статусу, визнання тощо.

У соціальній психології для визначення очікувань вживається термін «експектація» як засвоєння суспільної поведінки, моральних цінностей знаходить своє вираження в системі особистісних цінностей, зокрема, очікуваних оцінок. В основі їх формування лежить потреба особистості організувати своє життя, діяльність і взаємини з людьми відповідно до вимог, які пред'являються їй з боку оточуючих. Експектації - поняття і механізм, що вивчався переважно в соціальній психології. Іноді експектації ототожнювалися з поняттям установки. Однак поняття очікувань може розглядатися як самостійний механізм, відмінний від соціальної установки, і стає предметом власне психологічного дослідження.

Через принцип єдності свідомості і діяльності, виділений С.Л.Рубінштейном, розкривається приналежність свідомості чинному суб'єкту, який належить до світу завдяки наявності у нього свідомості. Вчений визначає

свідомість (і психіку в цілому) як єдність знання й переживання, відображення і відносини.

Генезис і діалектика трьох складових відношення суб'єкта - до світу, до інших і самого себе - розкривають основу самосвідомості і рефлексії свідомості індивіда. Співвіднесення свідомості з нижчими рівнями психіки дозволяє зрозуміти його роль як їх регулятора, а також як регулятора цілісної діяльності суб'єкта в його співвідношенні з світом.

Це положення про регуляторну функцію свідомості також є відмінною ознакою концепції С.Л.Рубінштейна. Свідомість - це не просто вище особистісне утворення, вона виконує три взаємопов'язані функції: регуляцію психічних процесів, регуляцію відносин і регуляцію діяльності суб'єкта. Свідомість, таким чином, вища здатність діючого суб'єкта [6].

На думку С.Л.Рубінштейна будь-яка ідея, образ, а це означає, і взагалі свідомість, мислення не можуть бути визнані в якості самостійного члена основного гносеологічного відношення. За відношенням ідеї, образу та речі, свідомості або пізнання і буття стоїть інше відношення - людини, тільки в пізнавальній діяльності якого і виникає образ, ідея, і буття, яке він пізнає[7].

І.М.Сеченов трактував психічні явища як відображення дійсності, здійснюване мозком. На думку Н.Д.Завалової, принципова методологічна позиція, що склалася в радянській психології, може зараз бути сформульована так: вся сукупність психічних явищ являє собою систему різних форм і рівнів суб'єктивного відображення людиною об'єктивної дійсності. Відображувальна природа психіки - її найбільш загальна і істотна характеристика. Тут автори роблять одне зауваження. Іноді в психології категорії відображення протиставляється категорія діяльності. Відображення при цьому трактується як деякий відбиток зовнішнього впливу в пасивному суб'єкті; мозок представляється чимось на зразок дзеркала, на "екрані" якого відтворюються зовнішні об'єкти. Але це насправді не відповідає дійсності.

Психічне відображення, закономірно виникло і розвинулась у процесі еволюції (та історії), людини, принципово відрізняється від дзеркального. Будучи суб'єктивним, воно не тільки не протистоїть діяльності (більш широко: активності), але необхідно включено в неї, складає її внутрішній зміст. Діяльність, позбавлена психічного (суб'єктивного) відображення, якби таке можна було собі уявити, не більше ніж набір механічно виконуваних операцій.

Найбільш очевидний факт, який виявляється при вивченні діяльності, - те, що вона в кожен момент адекватна предмету, засобам і навколишнім умовам. А це можливо тільки в тому випадку, якщо предмет, засоби і умови відображаються в голові людини (при цьому суб'єктивно, тобто з позиції суб'єкта діяльності). Інакше кажучи, виконання діяльності вимагає суб'єктивного відображення реальності. Відображення визначає рівень організації діяльності: чим більш повно, глибоко і адекватно суб'єкт діяльності відображає навколишнє, тим більшими можливостями у виконанні діяльності він володіє.

Виходячи з розуміння сутності психіки як суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності і була поставлена основна проблема формування професійних очікувань майбутніх психологів. С.Л.Рубінштейн пише: "Образ взагалі, безвідносно до предмета, відображенням якого він є, не існує". На його думку, під образом у власному розумінні треба розуміти аж ніяк не всяке чуттєве враження, а лише таке, в якому явища, їх властивості і відносини виступають перед суб'єктом як предмети або об'єкти пізнання. Образ не представляє собою деякого моментального знімка предмета. Його формування - це складний розгорнутий в часі процес, в ході якого відображення стає все більш і більш адекватним відбиваному предмету. При цьому на кожній фазі процесу виявляються всі нові властивості предмета і уточнюються ті, які вже виявлені. У процесі відображення невинно відбувається реконструкція образу в напрямку підвищення рівня його адекватності предмету (і залежно від цілей діяльності, які людина ставить перед собою).

Будучи відображенням предметів (і явищ) об'єктивно, тобто існуючою поза і незалежно від свідомості людини, образ разом з тим суб'єктивний. Суб'єктивність образу включає момент упередженості, залежності образу від потреб, мотивів, цілей, установок, емоцій людини і т.д. Образ формується на базі досвіду, який накопичила людина, в тій чи іншій мірі асимілюючи цей досвід, що особливо виразно виявляється у випадках, коли мова йде про образи, пов'язані з життєво значущою для людини діяльністю. Вони повинні доповнюватися даними, які дозволяли б судити про те, як у досліджуваному образі проявляється досвід людини, що склалася у нього система установок, суб'єктивних відносин, мотивів і цілей.

Ефективність образу - в плані його регулюючої функції по відношенню до діяльності суб'єкта - істотно визначається тим, наскільки він забезпечує антиципацію. Антиципація - уявлення результату дії в свідомості людини до того, як вона буде реально здійснена. Однак дальність антиципації на різних рівнях відображення суттєво різна. На сенсорно-перцептивному рівні вона обмежена рамками актуальної поточної дії. На рівні уявлень з'являється можливість антиципації також і відносно потенційних дій, на рівні вербально-логічного мислення антиципація досягає свого найбільш повного прояву, її дальність практично не обмежена. Антиципація цього рівня забезпечує планування діяльності в цілому. При цьому у вербально-логічному плані людина може досить легко і вільно переходити від сьогодення до майбутнього і минулого, від початкового моменту діяльності до кінцевого і від кінцевого до початкового і т.д. [2].

На думку Ю.М.Орлова, мотиви - це усвідомлені потреби, які виражаються в різних образах, які спонукають нас до певної поведінки і відображають об'єкти їх задоволення. Наприклад, для харчової потреби - це харчові ситуації, для потреби в досягненнях - образ успіху і обставин, що призвели до нього, для потреби в престижі - результати нашого вчинку, що викликав похвалу або визнання з боку значущих для нас людей. Спонукаючий

характер образів полягає в тому, що вони викликають передбачення певних переживань. Саме це очікування переживання задоволення, а не саме по собі задоволення створює імпульс до досягнення мети. Це передбачення переживання задоволення можливе тільки в тому випадку, якщо в нашому досвіді вже було таке переживання. Чим сильніше воно було в минулому, тим більше спонукання до дії створює його передбачення, або тим сильніше мотивація поведінки.

Тому чим більше позитивних вражень людина отримала від задоволення конкретної потреби в минулому, тим сильніше мотивація, яка створюється передбаченням цих переживань. Сила бажання залежить ще й від сили уяви, прогностичної здатності розуму людини. Наші потреби усвідомлюються у вигляді конкретних спонукань-мотивів до певних об'єктів, обставин і діяльності, в яких вони задовольняються. Ці мотиви утворюють мотиваційний синдром потреби, тобто деяка стала кількість мотивів, які черпають свою енергію з задоволення певної потреби і в його передбаченні[5].

Д.Роттер в «Теорії соціального научіння» стверджував, що очікування відносяться до суб'єктивної ймовірності того, що певне підкріплення буде мати місце в результаті специфічної поведінки. Наприклад, перед тим як готуватися до екзамену в вихідні дні, студент, скоріше за все, спитає себе, чи допоможе ця підготовка краще здати екзамен. З точки зору Роттера, величина сили очікувань може варіюватися від 0% до 100% і в цілому базується на попередньому досвіді такої ж чи подібної ситуації. Ця концепція чітко говорить про те, що якщо в минулому люди за поведінку в певній ситуації отримували підкріплення, вони частіше повторюють цю поведінку. Також, дослідник піднімає питання чи може очікування пояснити поведінку в ситуації, з якою людина зустрічаються вперше. За Роттером, в цьому випадку очікування базується на попередньому досвіді подібної ситуації. Недавній випускник інституту, який отримав схвалення, що в вихідні працював над дипломною роботою, ймовірно, чекає що буде заохочений, якщо у вихідні завершить завдання керівництва. Цей приклад доводить, як очікування можуть привести до постійних форм поведінки, незалежно від часу і ситуацій. Фактично, стабільне очікування, генералізоване на основі попереднього досвіду, дійсно пояснює стабільність і єдність особистості. Однак автор підкреслює, що очікування не завжди відповідають реальності. У деяких людей, наприклад, можуть бути нереально високі очікування відносно своїх успіхів, не залежно від ситуації. Інші ж, можуть бути настільки невпевнені, що постійно недооцінюють свої шанси на успіх в певній ситуації. В будь-якому випадку, якщо ми хочемо точно спрогнозувати поведінку індивіда, нам потрібно розглядати його власну суб'єктивну оцінку успіху чи невдачі, а не оцінку когось іншого.

Роттер розрізняє між тими очікуваннями, які є специфічні для однієї ситуації, і тими, які є найбільш загальними, або які застосовуються до ряду ситуацій. Перші називаються специфічними очікуваннями, відображають досвід однієї конкретної ситуації та не можуть бути застосовані у

прогнозуванні поведінки. Останні, так звані генералізовані очікування, відображають досвід різних ситуацій, які мають назву інтернально-екстернальний локус контролю, що являє собою загальне очікування того, в якій мірі люди контролюють підкріплення в своєму житті – зовнішнє чи внутрішнє [10].

Мотивація за Д.МакКлелландом, полягає в очікуванні деякої раніше пережитої зміни в афективно значущій ситуації. Таке мотивуюче очікування викликається сигнальними подразниками, які частково реактивують колишню афективно значиму ситуацію, знову надаючи їй дієвість. Він вважав, що «мотивом стає сильна афективна асоціація, що характеризується передбаченням цільової реакції і заснована на минулій асоціації певних ознак із задоволенням або болем».

О.Маурер виділяв чотири види емоцій очікування (надія, страх, розчарування і полегшення), які не тільки активують, але і направляють поведінку. Зовнішні та внутрішні вказівні збуджувані можуть визвати емоції очікування, які інтенсифікують інструментальні реакції, які ведуть до мети за принципом: збільшити надію і зменшити страх.

На думку Х.Хекхаузена, мотивація є прагнення до цільового стану, до підкріплення. Для виникнення прагнення необхідні дві передумови. По-перше, повинна існувати можливість передбачення настання цільового стану у відповідному очікуванні. Таким може бути очікування цільового стану, коли власне поведінка не приймається в розрахунок і не грає ніякої ролі, або очікування власних дій, що призводять до досягнення цільового стану. Перший випадок є очікування за типом «ситуації та їх наслідки», другий - очікування за типом «дії та їх наслідки». Він розрізняв очікування також по тому, які часові відрізки або який обсяг послідовності дій вони охоплюють. Очікування недоступні безпосередньому зовнішньому спостереженню, їх необхідно виявляти опосередковано, іншими словами, вони представляють собою гіпотетичний конструкт.

По-друге, цільовий стан, оскільки він слугує підкріпленням, повинен володіти певною цінністю для живої істоти. Конкретні об'єкти або події можуть становити мету дії, бути пов'язаними з нею, сприяти або заважати її досягненню. У цих випадках вони мають позитивне або негативне ставлення до цільового стану. Ці об'єкти, або події мають відповідно позитивну або негативну привабливість: вони приваблюють живу істота або відштовхують її. Привабливість приписується всьому, що має значення підкріплення, тобто можна довести залежність попередньої поведінки від цих подій. Як і очікування, привабливість - гіпотетичний конструкт.

Пізніше, теоретичні моделі очікування і привабливості вже розробляються поза психологічної теорії наuczіння. Маються на увазі так звані теорії «очікуваної цінності». Вони були покликані пояснити поведінку при прийнятті рішення в ситуації вибору, будь то ставки в азартних іграх, купівля (Неуман, Едвардс) або формування рівня домагань у завданнях різного ступеня

складності (Ескалона, Фестінгер, Аткинсон). Основна ідея теорій «очікуваної цінності» полягає в тому, що при необхідності вибору між декількома альтернативами дії перевага віддається тій, у якій виявляється максимальний здобуток величини цінності досягнення результату (привабливість) на ймовірність його досягнення (очікування). Іншими словами, при розрахунку її досяжності переважає мета з найбільшою привабливістю. Варіантом теорій «очікуваної цінності» є теорія інструментальності В.Врума [9].

В.Врум у своїй «Мотиваційній теорії очікувань» припустив, що люди володіють як вподобаннями, так і очікуваннями, і що їх мотивація у великій мірі схильна до впливу їх взаємодії і обумовлена природним бажанням досягти поставленої мети. У даній концепції ключову роль відіграє поняття «очікування». Воно визначається як оцінка особистістю імовірності певної події. При розкритті структури мотивації і самого процесу поведінки особлива увага в даній теорії приділяється трьом основним взаємозв'язкам. По-перше, це очікування у контексті взаємозв'язку затрат зусиль і результатів. Якщо людина відчуває, що між ними існує прямий зв'язок, то мотивація зростає, і навпаки. По-друге, це очікування у контексті взаємозв'язку результатів і винагород, тобто очікування певної винагороди чи заохочення у відповідь на досягнутий рівень результатів. Якщо між ними існує прямий зв'язок і людина ясно бачить це, то її мотивація збільшується. По-третє, це суб'єктивна валентність очікуваної винагороди або заохочення. Валентність - це передбачувана цінність задоволення або незадоволення, що виникає внаслідок певної винагороди [3].

Підсумовуючи основні теоретичні підходи щодо формування професійних очікувань, ми зробили висновки, що це здатність психіки створювати навчальному процесі попередні образи майбутньої професійної діяльності, які відображаються у свідомості, попередньо прогнозуючи їх результати, завдяки антиципаційним процесам і є гіпотетичним конструктом. В процесі відображення невпинно відбувається реконструкція образу в напрямку підвищення рівня його адекватності предмету очікування під час навчання. Спонукаючий характер образів усвідомлюються у вигляді конкретних мотивів до певних об'єктів, обставин і діяльності, в яких вони задовольняються. Створюючи і закріплюючи такі образи у свідомості майбутнього психолога, це викликає очікування стану переживання задоволення, яке можливе за наявності в минулому досвіді такого ж самого або подібного переживання (винагороди чи заохочення за високий рівень виконаної роботи), підкріплення пов'язаного з цією діяльністю. Якщо ж ситуація відбувається вперше, то очікування базується на попередньому досвіді подібної ситуації. Отже, стабільне очікування, генералізоване на основі попереднього позитивного навчально-професійного досвіду, пояснює стабільність і єдність особистості у своїй діяльності. На думку деяких авторів очікування мають емоційну складову, яка полягає у очікуванні позитивних емоцій і уникання негативних (страх, розчарування), та за для успішного виконання завдання, воно повинно мати для студента привабливість. Тому, на нашу думку, професійні очікування

майбутніх психологів у навчальному процесі відіграють важливу роль як детермінуючого компонента навчально-професійної мотивації, прагнення до професійного розвитку.

Список використаних джерел

1. *Бодалев А. А.* Рабочая книга практического психолога: Пособие для специалистов, работающих с персоналом / Под ред. А. А. Бодалева, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. — М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001. — 640 с. илл.
2. *Завалова Н.Д., Ломов Б.Ф., Пономаренко В.А.* Образ в системе психической регуляции деятельности. М: Издательство: Наука, 1986. - 110 с.
3. *Карпов Л.В.* Общая психология: Учебник / Под оощ. ред. проф. 0-28 Л.В. Карпова. — М.: Гардарики, 2005. — 232 с.
4. *Овчарова Р.В.* Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов вузов и практических работников. — М: ТЦ «Сфера», 2000. — 448 с.
5. *Орлов Ю.М.* Восхождение к индивидуальности : кн.. для учащихся / Ю.М. Орлов. — М.: Просвещение, 1987. — 224 с.
6. Психология человека в современном мире. Том 2. Проблема сознания в трудах С. Л. Рубинштейна, Д. Н. Узнадзе, Л. С. Выготского. Проблема деятельности в отечественной психологии. Исследование мышления и познавательных процессов. Творчество, способности, одаренность (Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна, 15-16 октября 2009 г.) / Ответственные редакторы: А. Л. Журавлев, И. А. Джидарьян, В. А. Барабанщиков, В. В. Селиванов, Д. В. Ушаков. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. - 404 с.
7. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание. М.: Изд-во АН СССР, 1957. 328 с.
8. *Тышковский А.В.* Социально-психологические основы формирования и реализации ожиданий в профессиональном выборе и карьере : Дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 : Москва, 1999 481 с.
9. *Х. Хекхаузен.* Мотивация и деятельность — 2-е изд. — СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. — 860 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»).
10. *Хьелл Л., Зиглер Д.* — Теории личности - 3-е изд. — СПб.: Питер, 2005. — 607 с.: - (Серия «Мастера психологии»)

Summary

In the article there was made theoretical viewing and analysis of literature on the problem of professional expectation connected with the preparation of future psychologist in the educational process.

Keywords: professional expectations, image, motivation, educational process.